

ABDURAZZOQ FAQIRIY LIRIKASIDA KALOMI JOMI' SAN'ATINING QO'LLANILISHI

Mehribon Qo'shnazarova

UrDUning akademik litseyi o'qituvchisi

Akbar Otaboyev

UrDU tayanch doktoranti

O'zbek mumtoz adabiyoti namunalarining – xoh nasriy asar bo'lsin, xoh lirika bo'lsin – tub mag'zida komil insonni tarbiyalash masalasi yotadi. “Adabiyot” atamasining paydo bo'lishi ham bevosita “odob”, “axloq” so'zlariga bog'liqdir. Qadimdan Sharq adabiyoti bevosita G'arb adabiyotidan farqli o'laroq, hayotni real tasvirlashga emas, balki shaxs tarbiyasiga, pand-nasihat ruhining ustuvorligiga yo'naltirilgani bejiz emas, albatta. Shu nuqtayi nazardan, biz tahlil jarayoniga olib kirmoqchi bo'layotgan kalomi jomi' san'ati ham azal-azaldan o'zbek mumtoz adabiyotining asosini tashkil etib kelmoqda.

Yoqubjon Is'hoqov ham o'zining “So'z san'ati so'zligi” nomli asarida mazkur san'at haqida so'zlay turib, Hazrat Navoiy ijodi misolida kalomi jomi' san'atining mohiyatini yoritib beradi. *Navoiyning barcha asarlari zamirida muhim falsafiy, ijtimoiy va axloqiy g'oyalar yotadi. Binobarin, kalomi jomi' Navoiy asarlarida mavjud ma'naviy go'zalliklarning eng xarakterlisi deb aytish mumkin. “Nazm ul-javohir”dagi 260 ta ruboiyning barchasi pand-u nasihatdan iborat. Inson tarbiyasi bilan bog'liq hikmatomuz fikrlar faqat lirik she'rlarda emas, balki “Xamsa”, “Lison ut-tayr”, “Mahbub ul-qulub” va boshqa asarlar tarkibida ko'plab uchraydi*³⁵.

Mazkur san'atning mazmun-mohiyati haqida Atoulloh Husayniyning adabiyot nazariyasiga bag'ishlangan “Badoye us-sanoye” nomli ilmiy asarida ham ayrim qaydlar uchraydi.

*Kalomi jomi' andog' kalomdurkim, o'gut, hikmat va zamon-u birodarlardan shikoyat kibi bir nima bila shira-yu zeb berilg'an bo'lur*³⁶.

Atoulloh Husayniyning yuqoridagi fikrlariga tayangan holda kalomi jomi' san'atini quyidagicha 4 guruhga ajratib olishimiz mumkin:

- a) **O'git (nasihat) bilan bezalgan kalom;**
- b) **Hikmat bilan bezalgan kalom;**
- c) **Zamona shikoyati bilan bezalgan kalom;**
- d) **Birodarlar shikoyati bilan bezalgan kalom.**

Darhaqiqat, Abdurazzoq Faqiriyning ham lirikasida pand-nasihat ruhi,

³⁵ Yoqubjon Is'hoqov. “So'z san'ati so'zligi”. – T: “Zarqalam”. www.ziyouz.com kutubxonasi. – B. 31

³⁶ Atoulloh Husayniy. “Badoye us-sanoye”. – T: “G'afur G'ulom”. – 1981. – B. 136

ibratomuz naqlar, zamondan shikoyat, komil insonni tarbiyalash g'oyasi yaqqol ko'zga tashlanadi. Biz mazkur maqolamizda Abdurazzoq Faqiriyning kalomi jomi' san'ati asosiga qurilgan lirik asarlarini shartli ravishda quyidagicha to'rt guruhga bo'lib o'rganishni joiz deb bildik.

1. Abdurazzoq Faqiriyning *“Shoir pisandalari”*, *“Shoir ranjida xotir”*, *“Beg'araz”*, *“O'zgaga”*, *“Xarj”*, *“Do'sti joning”* singari she'rlarida boshdan oyoq pand-nasihati ruhi yetakchilik qiladi. Shoir o'z oldiga qo'ygan diniy-tasavvufiy, axloqiy-ma'naviy o'g'itlari bilan o'quvchini tanishtiradi. O'z g'oyalarini ilgari suradi.

2. Abdurazzoq Faqiriyning *“She'r ta'rifi haqida”*, *“Muhtoj”*, *“Ey ko'ngil”*, *“G'alat”*, *“Betaklif mehmon”* singari she'rlarida xalq maqollari-yu ulug' mutafakkirlarning falsafiy qarashlariga murojaat qilinganligining guvohi bo'lishimiz mumkin. Shuningdek, shoirning o'zi ham mazkur lirik asarlarida falsafiy fikrlar (aforizmlar) yaratgan.

3. Abdurazzoq Faqiriyning *“Insof yo'qoldi”*, *“Qon yutinglar”*, *“Qissam uzunroq”* singari she'rlarida zamondan shikoyat ohanglari sezilib turadi. Shoir o'zi yashagan davr jamiyatining illatlarini fosh etishni, bu orqali xalqning ko'zini ochishni o'z oldiga dasturiy vazifa sifatida qo'yadi.

4. Abdurazzoq Faqiriyning *“Ey sipohiy”*, *“Eshon”*, *“Ko'ring”*, *“Bahs”* singari she'rlarida zamondoshlardan, jamiyatdagi ayrim badfe'l, ilmsiz, johil insonlar, mutassib dindorlardan norozilik tuyg'usi ko'rinib turadi.

Biz mazkur maqolada shoirning mumtoz adabiyotga xos ayrim janrlardagi, asosan, g'azallaridagi kalomi jomi' san'atiga xos namunalarini keltirib o'tamiz.

Abdurazzoq Faqiriyning *“Shoir pisandalari”* nomli masnaviysida shunday nasihatimiz misralar o'rin olgan:

*Yetishsa bir kuni umring xazona,
Bu sendin so'nggilarg'a bir nishona...
Dog'i yoronlar amrini qildim,
Dili bemorima darmon bildim*³⁷.

Shoir ushbu misralar orqali har bir insonning umri o'tkinchi ekanligi, bir kuni, albatta, *“umr xazona”* bo'lishi, kelgusi avlod o'zidan oldingilarga qarab ibrat olishi zarurligi, tiriklikni g'animat bilib, do'st-u yoronlar xizmatini qilish muhimligini qayta-qayta ta'kidlamog'da. Tasavvuf adabiyotida ham foniy dunyoga aldanib qolmaslik, boqiy dunyo saodati uchun harakat qilish komil insonning yagona maqsadi bo'lishi zarurligi mezon qilib olingan. Oldingi maqolalarimizda ham, mazkur maqolamizda ham biz Abdurazzoq Faqiriyning shunchaki havaskor shoir emas, balki tasavvufiy qarashlarga ega sermahsul ijod egasi ekanligiga alohida urg'u bermoqdamiz.

³⁷ Faqiri. She'rlar. – T: “G'afur G'ulom”. – 1972. – B. 17

Faqiriyning “Muhtoj” radifli g‘azalida esa Ilohiy Ishq tarannum etiladi:

*Haqiqat do‘st shuldur – bo‘lsa do‘sti jonig‘a muhtoj,
Chin oshiq ulki, tun-kun bo‘lsa, o‘z jononig‘a muhtoj*³⁸.

Bu o‘rinda shoir o‘zidan oldingi maslakdoshlariga hamohang tarzda “Chin oshiq” sifatlarini keltirgan. Zero, tasavvuf adabiyotida OSHIQ va ZOHID istilohlari maqsad-muddaosi nuqtayi nazaridan bir-biriga zid bo‘lgan timsollarni anglatadi. Biz Qur‘oni Karimning bir qancha suralari qatori “Baqara” surasida Jannat egalari bo‘lgan zotlarga beriladigan shirin ne‘matlar-u, suluv hurlarning shaydosi bo‘lib, kecha-kunduz ibodat ila mashg‘ul bo‘ladigan, tarkidunyo qiladiganlarni, ya‘nikim xomtamalarni (zohidlarni) oshiq deb aytolmaymiz. Oshiq uchun Jannatning ham, undagi go‘zal hayot-u, hur-sanamlarning ham qizig‘i yo‘q. Chin oshiq Alloh o‘zining Muqaddas Kalomida va‘da qilganidek, Yaratganning jamolini ko‘rish ilinjida ibodat qiladi va Allohni sevgani qatori U zotning yaratmaqlarini – odamlarni, hayvonlarni, o‘simliklarni, tiriklikni – sevadi. Yuqoridagi misralar hazrat Navoiyning: “Zohid, senga hur-u menga janona kerak” mazmunidagi she‘riga hamohangdir.

Shu nuqtayi nazardan Faqiriy ham o‘z millatdoshlarining – musulmonlarning – baxt-u saodati uchun yonib-kuygan shoir edi. Uning “Insof yo‘qoldi” sarlavhali she‘rida ham xalq boshiga jabr-zulm qilayotgan, mazlumlarning tirikligini og‘irlashtirayotgan ayrim mutaassib shaxslarga o‘zining chuqur nafratini “izhor etadi”:

*Qozi-yu mufti, a‘lam,
Bir-biriga bo‘ldi hamdam.
Kesar mazlum boshini,
To‘kar qonin damo-dam*³⁹.

Adabiyotshunoslik ilmida sahli mumtane‘ degan she‘riy san‘at mavjud. Bu san‘atning mohiyati qisqa va lo‘nda misralarda fikr ifodalashdir. Shoirning yuqoridagi misralari ham ham soddaligi bilan, ham ayrim badfe‘l amaldorlarga nafrat ila sug‘orilgan g‘oyasi bilan o‘ziga xoslik kasb etadi. Taniqli o‘zbek shoiri Shavkat Rahmon aytganidek: “G‘am so‘zin elimdan avvalroq aytdim, Baxt so‘zin aytaman eldan keyinroq”. Darhaqiqat, shoir xalqning qalbida bitta og‘riq tuysa, uni hammadan oldin ayta olishi, atrofidagi millatdoshlari to‘la-to‘kis baxt-saodatga erishsagina o‘zini baxtli deb hisoblashi kerak.

Biz Abdurazzoq Faqiriy lirikasini pand-nasihati ruhida sug‘orilgani bilan ham, insoniyatning baxt-u saodatini tarannum etganligi bilan ham betimsol bir ijod sifatida baholashimiz mumkin.

³⁸ O‘sha manba. – B. 19

³⁹ O‘sha manba. – B. 8

FOYDALANILGAN ADABIYOTLA RO'YXATI:

1. V. Mirzayev. "Abdurazzoq Faqiriy, She'rlar". – T: "G'afur G'ulom". – 1972. – B. 22
2. N. Xatamov, B. Sarimsaqov. "Adabiyotshunoslik terminlarining ruscha-o'zbekcha izohli lug'ati". – T: "O'qituvchi". – 1979. – B. 165
3. Q. Yo'ldoshev, V. Qodirov, J. Yo'ldoshibekov. "Adabiyot". – T: "O'zbekiston". – 2019. – B. 102
4. Atoullloh Husayniy. "Badoye us-sanoye". – T: "G'afur G'ulom". – 1981. – B. 136
5. Yoqubjon Is'hoqov. "So'z san'ati so'zligi". – T: "Zarqalam". www.ziyouz.com kutubxonasi. – B. 31

